Реторика, академична и педагогическа комуникация
Rhetoric, Academic, and Pedagogical Communication

Реторика на сърцето и етика на общуването в хуманната педагогика на Шалва Амонашвили

DOI 10.55206/UWFU8238

Ирена Шунина
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Имейл: irenashunina@abv.bg

Абстракт: В статията се изследва концепцията, метафорично казано, за *реториката на сърцето* като фундаментална комуникативна и етична рамка в хуманната педагогика на Шалва Амонашвили. Обект на анализ е трансформацията на педагогическото общуване от дидактическа транслация на информация към духовен диалог. Целта е да се представят базови принципи в педагогическата философия на Шалва Амонашвили, в които се отразява неговото виждане за образованието като насочено към цялостното развитие на личността. Допускането е, че хуманната комуникация е ориентирана към съхраняване на духовната цялост на детето и преодоляване на образователното насилие чрез благородното слово и безусловната любов. Методиката включва методите на анализа и синтеза, на кабинетното проучване, рецептивния анализ и интерпретация на текст. В изследването се анализират следните ключови категории: *детето като явление, духовната ос* и *педагогическата аксиоматика*. Специално внимание е отделено на метафизичните аспекти на комуникацията и ролята на учителя като пример, вдъхновител, възпитател, дори „светоносец“. Анализирани са основни категории в хуманната педагогика на Шалва Амонашвили, сред които духовно-нравственото възпитание и формиране у учениците на качества като доброта и съпричастност. Поставен е акцент върху развиване на творческите способности на детето в училище, върху развитието на самостоятелно мислене и стимулиране на любознателността му.

Ключови думи: реторика на сърцето, хуманна педагогика, педагогическа комуникация, етика на общуването, благородство, духовно израстване.

The Rhetoric of the Heart and the Ethics of Communication in Shalva Amonashvili's Humanistic Pedagogy

Irena Shunina
Sofia University "St. Kliment Ohridski"
E-mail: irenashunina@abv.bg

Abstract: The article explores, metaphorically speaking, the concept of the *rhetoric of the heart* as a fundamental communicative and ethical framework in Shalva Amonashvili's humane pedagogy. The study focuses on the transformation of pedagogical communication from the didactic transmission of information into a spiritual dialogue. Its aim is to present the key principles of Shalva Amonashvili's pedagogical philosophy that reflect his understanding of education as a process directed towards the holistic development of the individual. The study is based on the assumption that humane communication is aimed at preserving the child's spiritual integrity and overcoming educational violence through noble speech and unconditional love. The methodology employs the methods of analysis and synthesis, desk research, receptive analysis, and textual interpretation. The study examines several key categories: *the child as a phenomenon*, *the spiritual axis*, and *pedagogical axiomatics*. Particular attention is devoted to the metaphysical dimensions of communication and to the role of the teacher as a role model, inspirer, educator, and even a "bearer of light." The article analyses key categories within Amonashvili's humane pedagogy, including spiritual and moral education and the cultivation of qualities such as kindness and compassion among students. Particular emphasis is placed on developing children's creative abilities in the school environment, fostering independent thinking, and stimulating their curiosity.

Keywords: rhetoric of the heart, humanistic pedagogy, pedagogical communication, ethics of communication, nobility, spiritual growth.

Увод

Европейската педагогическа мисъл се формира върху основите на античната философия, а впоследствие педагогиката постепенно се обособява като самостоятелна хуманитарна наука. В този исторически процес се откроява хуманна линия, представена в идеите на мислители като Коменски, Русо и Песталоци. Коменски поставя акцент върху съобразяването с природата на детето и неговото развитие (Коменски, 2007). [1] Русо утвърждава разбирането за детето като самостойна и естествено развиваща се личност (Русо, 1973) [2], а Песталоци извежда любовта като основополагащо начало във възпитанието (Песталоци, 1981). [3] У нас тази концепция намира израз в идеите на Йосиф Ковачев за ролята на учителя и значението на неговото отношение към детето (Ковачев, 1873). [4]

В контекста на богатата хуманистична традиция се откроява фигурата на съвременния грузински педагог Шалва Амонашвили. Той продължава линията на класическия хуманизъм, като я трансформира в ново разбиране за педагогическото общуване, което метафорично може да бъде определено като ***реторика на сърцето***. Преди да анализираме етиката на общуването в неговата система, е необходимо да очертаем професионалния му път и теоретичните основи на неговото учение.

Методика

Методиката включва методите на анализа и синтеза на кабинетното проучване, рецептивния анализ и интерпретация на текст. Анализът се основава на основни произведения на Шалва Амонашвили, сред които „Здравейте, деца! Как сте, деца?“, „Размышления о гуманной педагогике“, „Амон-Ра. Легенда о Камне“, „Улыбка моя, где ты?“, „Баллада о воспитании“, „Школа жизни“ и др.

Целта на статията е да представи базовите принципи в педагогическата философия на Шалва Амонашвили, които отразяват неговото виждане за образованието като процес, насочен към цялостното умствено и нравствено развитие на личността. По-конкретно, изследването се стреми да разкрие как традиционното педагогическо общуване се трансформира от чисто дидактическо предаване на информация в духовен диалог, основан на *реториката на сърцето*, с цел да се съхрани духовната цялост на детето и да се преодолее образователното насилие.

Резултати от анализа

Личност и дело на Шалва Амонашвили

В съвременната педагогическа мисъл името на Шалва Амонашвили е синоним на мъдрост и висок хуманизъм. Наричан е *рицар на детството, мъдрец и велик педагог.* Той посвещава жизнения си път на един идеал – безусловната любов към детето. Неговото творчество и научна дейност са много повече от теоретични разработки, те са жива философия, изградена върху принципите на духовната етика. В книгата „Без сърце какво ще разберем?“ той споделя възгледа си, че образованието без сърце е невежество, а самото сърце е орган на висшето познание. [5]

Роден на 8 март 1931 г. в Тбилиси, Шалва Александрович Амонашвили извървява забележителен път от учителската катедра до най-високите нива на академичната наука. Научните постижения на Амонашвили са впечатляващи по своя мащаб. Той е доктор на психологическите науки, професор и действителен член на Руската академия на образованието (РАО). Неговото международно признание включва титлата *доктор хонорис кауза* на

Софийския университет „Св. Климент Охридски“, както и почетни професури в множество университети в различни страни.

Макар първоначално да се насочва към изтокознанието и журналистиката, Амонашвили открива своето призвание в училището, където по собствените му думи се *влюбва в децата* и решава да им служи. Изповядва веруюто, че децата трябва да се обичат с цялото сърце, а учителят трябва да се учи от тях как да проявява тази любов (Амонашвили, 1989). [6]

През 60-те и 70-те години на 20. век под негово ръководство в Грузия се провежда мащабен педагогически експеримент, който полага основите на ново научно направление: *Хуманно-личностен подход към децата в образователния процес*. Тези идеи по-късно се разгръщат в концепцията за *Школа на живота* – система за духовно израстване чрез образование (Амонашвили, 2007). [7]

Освен теоретик, Шалва Амонашвили е и неуморен просветител. Като ръководител на *Международния център по хуманна педагогика*, той инициира издаването на 100-томна „Антология на хуманната педагогика“ (Сухомлинский, 2002). [8] Чрез нея се преоткриват за съвременността хуманисти като Коменски, Ушински, Корчак и Сухомлински, за които той твърди, че класиците не са от миналото, а идват при нас от бъдещето (Амонашвили, 2003). [9]

Независимо от многобройните задължения, Шалва Амонашвили остава еталон за благост на характера и внимание към човека. Той въплъщава в живота си онова съзидаващо търпение, което е крайъгълен камък в неговата философия. Именно тази хармония между вътрешния свят и външното поведение полага основите на това, което можем да наречем *реторика на сърцето*. Неговата педагогика е много повече от методика на преподаване, тя е *етика на битието*, в която общуването се превръща в духовен мост между учителя и ученика.

Амонашвили в България. Институционализиране и научна легитимация

В българска среда идеите на „Педагогиката на сърцето“ се развиват и утвърждават чрез работата на Емилия Василева, която е професор в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Тя се превръща в методологическата опора за институционализирането и научното утвърждаване на този подход в България. Нейната работа помага на хуманната педагогика да получи признание на академично ниво, което е от съществено значение за легитимността на метода в държавната образователна система. През 2004 г. Емилия Василева основава Център по хуманна педагогика като средище за квалификация на кадри. Под нейно ръководство институцията

организира семинари и курсове, въвеждащи учителите в методиката на хуманно-личностния подход и алтернативните форми на качествено оценяване (Василева, 2025). [10]

Докато проф. Емилия Василева осигурява методическата рамка и научната обосновка на хуманната педагогика в България, Генадий Матвеев (педагог-иноватор, училищен директор (98-о НУ), педагогически съветник и обучител на учители работи в реална училищна среда. Той е ключова фигура във внедряването на хуманната и Валдорфската педагогика в България) и е основният двигател на тези процеси *на терен* в 98-о начално училище „Св. св. Кирил и Методий“ в кв. „Илиянци“, София. Този е един от най-значимите практически примери за прилагане на идеите на Амонашвили у нас. Още през 1989 г. екип, ръководен от Матвеев, разработва авторска програма, базирана на *Педагогиката на сътрудничеството*. Проектът е реализиран с официално разрешение от тогавашното Министерство на народната просвета, което ежегодно подновява статута на училището като експериментална база до средата на 90-те години. Под негово ръководство 98-о НУ се превръща в пространство, където ученето се случва чрез игра, наблюдение и изследване. Самият Шалва Амонашвили посещава училището лично, за да сподели опита си и да види как идеите му оживяват в български контекст – събитие, което остава ключов момент в историята на хуманната педагогика у нас. Затова и 98-о НУ може да бъде определено като лабораторията на хуманната педагогика в България.

В заключение можем да кажем, че съществува дълбока органична връзка между идеите на хуманната педагогика и образователната традиция в България. Признанието за приноса на Шалва Амонашвили към българската наука е официално запечатано през 2005 г. със званието „Доктор хонорис кауза“ на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ (Софийски университет, 2005). [11] Неговите посещения в алма матер традиционно са съпътствани от препълнени аули, в които учители и студенти припознават идеите за *възпитанието на сърцето* като жизненоважни за съвременното училище. Благодарение на дейци като Генадий Матвеев и академичната подкрепа на проф. Емилия Василева, тези идеи се превръщат в неделима част от българската педагогическа култура. Чрез тяхното дело връзката на Амонашвили с България се утвърждава, доказвайки, че хуманната педагогика не е сбор от иновативни техники, а преди всичко специфично състояние на духа и етична отговорност на самия учител. Така идеите на Амонашвили намират своя отзвук и приложение в България, превръщайки общуването в класната стая в акт на духовно творчество.

Философски и исторически корени на хуманната педагогика през погледа на Шалва Амонашвили

В своята научна система Шалва Амонашвили извършва дълбок философски синтез на класическото педагогическо наследство. Той изгражда концепцията си върху „раменете на гиганти“, като пречупва идеите на своите предшественици през призмата на съвременния хуманизъм. За Амонашвили класическата педагогика не е отживелица, а жива мъдрост, която „идва при нас от бъдещето“, за да ни припомни истинската природа на детето (Амонашвили, 2007, с. 12). [12] В изследванията си Амонашвили откроява няколко ключови фигури, чиито идеи стават фундамент за неговата *реторика на сърцето*.

Анализирайки трудовете на Марк Фабий Квинтилиан, Амонашвили припознава неговата вяра в небесния произход на детската душа. Той включва в своята система Квинтилиановия призив „да се възложат на децата най-големите надежди“ (Квинтилиян, 1982) [13], като превръща грижата и играта в основни инструменти за духовно разгръщане. В прочита на Ян Амос Коменски, Амонашвили акцентира върху метафората за детето като „микрокосмос“. [14] Той развива идеята на Коменски за природосъобразността, но я надгражда с духовно измерение, твърдейки, че образованието трябва да следва не само физическата, но и божествената природа на човека. (Амонашвили, 2007). [15] Особено важно място в анализа на Амонашвили заема Песталоци. Той подчертава Песталоциевата концепция, че „влиянието върху човека е правопропорционално на силата на любовта“. [16] За Амонашвили любовта не е сантимент, а педагогически метод за въздействие на детската душевност чрез търпение и доверие. Фигурата на Януш Корчак е представена от Амонашвили като върховен еталон за педагогическа етика. Той анализира Корчаковата теза, че „няма деца – има хора“ [17], подчертавайки необходимостта от зачитане на достойнството на детето. Трагичният жизнен път на Корчак служи на Амонашвили като доказателство, че хуманната педагогика е не само теория, но и висш акт на преданост (пак там). Амонашвили се опира и на Василий Сухомлински, за да защити идеята, че учителят трябва да съхрани „детското в себе си“ (Сухомлински, 1981). Той интерпретира Сухомлински като пророк на възпитанието на сърцето, където радостта и творчеството са единствените легитимни пътища към познанието. [18]

Чрез този мащабен преглед Амонашвили стига до заключението, че истинската педагогическа класика неизменно се опира на духовни и етични закони. Той представя тези мислители като *съавтори* на *хуманно-личностния подход*. По този начин той доказва, че съвременното образование трябва да се върне към своите хуманистични извори, за да отговори на предизвикателствата на бъдещето.

Хуманната педагогика и реториката на сърцето

Шалва Амонашвили разбира педагогиката не като строга наука или методическо пособие. Той ползва цялата педагогическа и психологическа традиция, но поднася своята концепция като човек на изкуството. Фундаментална задача на хуманната педагогика е отказът от силовото, авторитарно отношение и заместването му с уважение и добронамереност в общуването. Амонашвили уподобява педагогическия процес с *философията, поезията и изкуството*. Затова той се отказва от сухите формулировки и си служи с *поетични изрази и образи*, създавайки нов педагогически жанр. Педагогиката за него не е статично знание, а „педагогически живот“, в който се възпитават всички участници (Амонашвили, 1995). [19]

Възвишената цел на възпитанието е детето да стане благороден човек, но тя предполага възпитателният процес също да бъде благороден. Това е същината на неговия хуманно-личностен подход. В основата му стои авторското тълкуване на думата *хуманен*, която според Амонашвили означава „смъртен човек, търсещ в себе си безсмъртното начало, търсещ връзка с Твореца“ (Амонашвили, 2007). [20]

Амонашвили черпи вдъхновение от класическата педагогика, съгласявайки се с тезата на К. Ушински, че смисълът на хуманното възпитание се корени във „възпитанието на духа“ (Ушински, 2004). [21] В своята „Балада за възпитанието“ авторът поставя ясни условия за този процес: преди всичко възрастните трябва да съумеят да заредят детето с образи на доброта, любов, красота, искреност и справедливост. Изключително важно е те да насочат погледа му към неговия вътрешен духовен свят и да му помогнат да открие своята мисия и предназначение (Амонашвили, 2007). [22]

За да се постигне тази цел, Амонашвили подчертава необходимостта детето да бъде научено да живее духовен живот: да размишлява, да мечтае, да се моли и да си представя себе си като герой, извършващ достойни дела. Възпитателите трябва да развият в него „добромислие, прекрасномислие и доброречие“ (Амонашвили, 2008). [23] Тук реториката на сърцето се проявява като отговорност за всяка мисъл и слово, защото според автора „сърцето е слънцето на организма“ и източник на всяко истинско общуване (Амонашвили, 2004). [24] Образователният аспект цели облагородяване на сърцето и разума чрез възбуждане на *познавателната страст* и любовта към трудностите.

За да бъде процесът истински хуманен, авторът настоява отношенията с детето да са съобразени с неговото естество – то трябва да бъде прието такова, каквото е. Учителят и родителят са призвани да търсят път за *духовно общуване*, изпълнен с разбиране и *съзидаващо търпение*. Вместо крясъци, гняв и принуда, които разрушават педагогическия процес, Амонашвили предлага създаването на *духовно-нравствени ситуации*, водещи до

разкаяние и изповед. Смисълът на родителската и учителската любов е в това, че тя поражда в душата на детето *ответна грижа и доброта* към света. Всички деяния на възрастните се приемат от детето като *норма за неговите собствени дела*. Амонашвили предупреждава, че образованието без сърце е „смут и гибел“ и че знанието в ръцете на необлагороден човек е „като сабя в ръцете на луд“ (Амонашвили, 2004). [26]

Възпитателният процес е хуманен само ако самите възпитатели са устремени към духовния хуманизъм, действайки като *вдъхновители и творци*. Авторът споделя виждането на Толстой, че децата са изключително проницателни и веднага разпознават *лицемерието* – онзи недостатък на възрастните, който ги отвращава от поученията. Затова реториката на сърцето изисква пълно съответствие между думите и вътрешния живот на учителя, който е призован да бъде *носител на Светлина*.

Същност на детето. Нови измерения на педагогическата комуникация

За да разберем дълбочината на хуманната педагогика, трябва първо да осмислим онтологичния възглед на Амонашвили за детето. За него то не е просто биологичен организъм със сбор от психологически функции. Детето е „нероден дух“, който бива призован в земния живот чрез силата на словото и любовта. В своята „Балада за възпитанието“ авторът предава това мистично призоваване като диалог между световете:

„Аз съм нероден дух! Кой ме призовава? Избирайте най-хубавите слова! Вложете в тях вашите най-добри чувства! Изберете най-музикалния зов! Вашият глас от Земята започва да ме възпитава на Небесата и ме притегля към вас…“ (Амонашвили, 2007). [27]

Една от ключовите критики на Амонашвили е насочена към „скучните дефиниции“ на традиционната психология. Той твърди, че „във всичко скучно има лъжа“ и че сухите обяснения за емоциите и волята поставят детето в изкуствени рамки. Когато родителят вижда в детето само обект за моделиране по своя воля, той прибягва до наставления и повторения, вместо до духовно общуване. Докато хуманната педагогика предлага поетично-духовни дефиниции, заимствани от мъдреците:

„Детето – то е грижа за днешния и смисълът на утрешния ден.
Детето – то е възродено ново битие.
Децата са носители на тайната на възраждащото се ново битие.
Децата са носители на Истината. Те са народ, действащ в Истината.
Да кажем и за Човека – той е душа, преминаваща през вековете.
Също и детето – то е пътник през Вечността, който ни идва на гости.
Ние трябва да му дадем нов образ (Амонашвили, 2007)“. [28]

Детето се явява едновременно изпитание за духовно-нравствените стремежи на възрастните и условие за тяхното собствено усъвършенстване. В подкрепа на този възвишен възглед Амонашвили цитира Ян Амос Коменски, който призовава да гледаме на децата не като на това, което са сега, а като на „съучастници на Христа, спътници на Ангелите и наследници на Небето във всички векове“ (Коменски, 2007). [29]

Тази онтологична основа е фундаментална за *реториката на сърцето* – ако вярваме, че пред нас стои *пътник през вечността*, нашето слово към него не може да бъде друго, освен изпълнено с чистота и благородство. Подобно на Януш Корчак, който ни напомня, че трябва да се издигаме до духовното равнище на детето, а не да слизаме до него (Корчак, 1989) [30], Амонашвили утвърждава, че възпитанието е преди всичко себевъзпитание на самия учител.

Съвременните ученици изискват качествено нова комуникативна среда. *Реториката на сърцето* тук се утвърждава като основен език, на който новите поколения откликват. Хуманната педагогика на Шалва Амонашвили се откроява като специфична философия на общуването, която надгражда традициите на К. Ушински, В. Сухомлински и Я. Корчак. В центъра на тази система стои разбирането за детето като явление – духовен микрокосмос, който изисква специфичен комуникативен подход.

Тук реторическото умение на учителя надхвърля класическото убеждаване и придобива характер на етика на служенето. Амонашвили предупреждава за опасностите от чисто технологичното образование, подчертавайки, че знание без нравствена устойчивост е опасно. Това е ключов момент за педагогическата комуникация – ако учителят не притежава моралната твърдина на сърцето, неговото слово, колкото и дидактически правилно да е, остава лишено от онтологична опора. Образованието без сърце е *смут и гибел*, тъй като истината се предава не чрез суха информация, а чрез съпреживяване и споделена светлина. *Реториката на сърцето* е именно този процес на облагородяване на знанието чрез личността на учителя, който е призован да бъде *образ на Светлината за своите ученици* (Амонашвили. 2007). [31]

Шалва Амонашвили обосновава необходимостта от радикално нов психологически и педагогически подход чрез тезата за появата на нови поколения деца, чието душевно устройство и ценностна система се различават фундаментално от предходните. В центъра на тази промяна стои разбирането, че традиционните авторитарни методи на общуване са неефективни, а също и деструктивни за новата духовна природа на детето.

Според Амонашвили промените в поколенията изискват преосмисляне на традиционната педагогическа парадигма. Още децата с ускорено физическо и интелектуално развитие от 60–70-те години на 20. век поставят

пред образованието нови предизвикателства, които старата педагогика не успява да осмисли в достатъчна степен. В тази перспектива съвременните деца се отличават с различно ценностно отношение, при което стремежът към притежание и индивидуално съревнование следва да отстъпи място на отдаването, сътрудничеството и ориентацията към общото благо. Това предполага промяна и в педагогическото общуване – от конкуренция към съработничество и от механично усвояване на информация към стремеж към осмислено знание и мъдрост (Амонашвили. 2007). [32]

Важен елемент е и стремежът към *естетика на радостта*. В този смисъл красотата става израз на духовна чистота, а трудностите се преодоляват чрез проявата на възвишеното. Така педагогическото пространство се изпълва с хармония и позитивизъм. *Реториката на сърцето* се основава на трансцендентния характер на общуването, при което учителят се обръща не към *земното* дете, а към неговото висше *Аз* като носител на духовен опит. В тази рамка ученето се интерпретира като процес на припомняне (*анамнезис*), което обяснява високата интуиция на новите поколения. Самата педагогическа комуникация придобива характер на *молитва*, изискваща тишина и благородна мисъл. Учителят достига до детето чрез чистотата на своите намерения, използвайки възможно най-възвишения и *музикален зов*.

Новите поколения, често наричани *деца индиго* заради особените им духовни качества и ценности, са носители на разширено космическо съзнание. Амонашвили ги определя като *посланици от бъдещето* в нашата несъвършена действителност и подчертава, че *съдбата на човечеството е в техните ръце*. При тях традиционните методи на авторитарно обучение се оказват неприложими, което превръща *реториката на сърцето* в единствения възможен път за педагогическо взаимодействие. За подобни *пътници през вечността* силовият подход в образованието е неефективен. Тяхната изострена чувствителност към всяка дисхармония изисква среда на безкористна обич. Обратното би възпрепятствало еволюционния им импулс. Единствената алтернатива остава хуманната парадигма – педагогика на *Любовта и Мъдростта*. В рамките на тази система *реториката на сърцето* се утвърждава като ключовия комуникативен мост. Тя е езикът, чрез който новите поколения могат да бъдат чути и подкрепени, без да бъде накърнявана тяхната мъдра и древна душа. Тук образованието не е механично предаване на информация, а култивиране на духовност и създаване на условия детето да прояви своята *Божествена природа*, донесена от измерението на *Светлината* (Амонашвили. 2007). [33]

В хуманно-педагогическата концепция на Шалва Амонашвили детето се разглежда като уникална личност, носеща вътрешен потенциал и собствена житейска мисия. В хуманната педагогика образователно-възпитателният процес създава условия детето да открие и развие заложените в него

способности и стремежи. Учителят има ролята на подкрепящ и вдъхновяващ участник в този процес, който насърчава самопознанието, стремежа към развитие и себеотдаване. Същевременно детето не е само обект на педагогическо въздействие – неговата непосредственост и автентичност могат да се превърнат във важен образователен импулс и за самия учител. Така педагогическото взаимодействие се основава на взаимност, уважение към индивидуалността и подкрепа на личностното призвание.

Етимологичен анализ на понятието *възпитание*

В хуманната педагогика Амонашвили разширява разбирането за интелигентността отвъд чисто когнитивните способности, като разглежда рационалното познание във връзка с интуитивното и ценностното измерение на човешкото съзнание (Амонашвили, 2008). [34] В този смисъл *реториката на сърцето* се основава на единството между разум и вътрешен нравствен усет. Педагогическото слово не трябва да се ограничава до предаване на информация и логическа аргументация, а да достига до детето чрез искреност, доверие и уважение. Така общуването се превръща от средство за обучение в начин за изграждане на човешка връзка, в която детето разпознава автентичността на учителя.

Шалва Амонашвили предлага дълбок онтологичен прочит на понятието възпитание (на руски език: *воспитание*), като го разлага на съставните му части: *вос-питание* (хранене на оста). В тази интерпретация оста представлява духовната вертикала на личността – заложения в детето *Божествен образ и подобие*. Този изначален образ е уникален за всеки индивид и съдържа в себе си потенциала за пълноценно човешко развитие. Въпросът за това как се подхранва тази духовна ос отвежда към централната роля на *образа*. В хуманната педагогика се приема, че духът се развива чрез възприемането на съответстващи на неговата природа образи. Тези образи се черпят от най-близкото обкръжение: родители, учители и социална среда. Когато детето е обкръжено от благородни, естетически издържани и нравствено извисени примери, Божественият образ в него започва да се разгръща по естествен път. В този смисъл възпитателите се явяват съработници на Бога, които продължават творческия акт на изграждане на *Новия човек*.

В заключение, Божествената природа в детето се проявява единствено чрез постоянен поток от извисени образи, извиращи от одухотворения живот на семейството и училищната общност. Така възпитаният човек е резултат от качественото *хранене* на неговата *духовна ос* чрез инструментите на хуманната реторика (Амонашвили, 2001). [35]

Педагогическо противодействие срещу деструктивното

Хуманната педагогика разглежда възпитателния и образователния процес като отворени системи, които са подложени на интензивни и често разнопосочни външни влияния. Амонашвили предупреждава, че докато родителите и учителите целенасочено градят духовно-нравствения свят на детето, съществуват противодействащи сили, които се стремят да деструктурират този свят и да отклонят личността на детето от нейния жизнен път.

В своите размисли авторът се опира и на хуманистичните идеи на Лев Н. Толстой, особено на разбирането му за природното нравствено и естетическо съвършенство на детето. Амонашвили развива тази теза, поставяйки я в основата на своята концепция за *педагогическото смирение*: учителят не е единствено и само наставник, а ученик на детската природа. За да бъде ефективна *реториката на сърцето*, възрастният трябва първо да *разчете* тези изначални качества у детето и да ги приеме като еталон. Педагогическата реалност обаче показва, че тази изначална хармония бива застрашена от агресивни външни влияния, насочени срещу устоите на културата и духовно-нравствените основи на детската личност.

Основният въпрос в хуманната парадигма е как възпитателите могат да защитят детето, без да прибягват до авторитаризъм. Според Амонашвили ключът е в изграждането на доверителни отношения и дълбоко духовно единство между възрастен и дете. В научен аспект това обединение се явява задължително условие за ефективността на педагогическата комуникация. Само в атмосфера на пълно доверие детето може да възприеме наставленията, съветите и молбите на възрастния не като външна принуда, а като вътрешна опора (Амонашвили, 2007). [36]

Ролята на родителите и учителите е да помогнат на детето да развие съзнателно разграничаване между *Светлина и тъмнина*, която е в основата на възпитанието на ценностна устойчивост. Целта на *реториката на сърцето* е да изпълни когнитивния и емоционалния свят на детето с позитивни образи и смисъл до такава степен, че в него да не остане място за негативни прояви като чувство за собственост и материализъм, екзистенциална празнота, лъжа и недостойно поведение.

Амонашвили вижда остър контраст между благородните образи и т.нар. *безобразни образи* (буквално: лишени от образ). Докато първите извисяват детето, вторите могат да въздействат разрушително върху неговия нравствен и ценностен свят. Тъй като детето притежава естествен усет към красотата, то интуитивно я търси в заобикалящия го свят. Това поставя специфични изисквания към педагогическата комуникация:

- **Естетика на реториката**: речта на възрастния трябва да бъде добра, чиста, мъдра и мелодична. Обръщението към детето само по себе си се превръща в образ, който го формира.

• **Култура на общуването**: детето трябва да бъде свидетел на уважителни и любящи взаимоотношения. Тези взаимодействия се превръщат в живи образци, които участват във формирането на неговата ценностна система.

• **Предметна и звукова среда**: красотата и хармонията на заобикалящата среда, както и защитата от грубо слово, агресивни звуци и визуална агресия, са важни условия за създаване на благоприятна образователна среда (Амонашвили, 2001, с. 35). [37]

В този смисъл „реториката на сърцето“ се проявява не само в съдържанието на педагогическото слово, но и в цялостната култура на общуване и в образите, които образователната среда предлага на детето. Именно чрез тях педагогическото общуване придобива нравствено и хуманно измерение.

Концепцията за вечното детство и взаимовъзпитанието

В парадигмата на хуманната педагогика възпитанието и образованието се разглеждат като синергичен, безкраен процес, в който обект на развитие са не само децата, но и възрастните. Амонашвили застъпва тезата, че децата идват в материалния свят с мисията да коригират несъвършенствата на предходните поколения. В този смисъл, детското поведение, което често се отклонява от представата на възрастните, е своеобразен педагогически инструмент, чрез който детето възпитава своя възпитател.

Амонашвили подлага на детайлен анализ семантиката на понятието *палавост*, противопоставяйки речниковото определение на неговия духовен смисъл. Докато в общоприетия дискурс палавникът се дефинира като дете, което нарушава реда и проявява своеволие, от гледна точка на духовните закони палавостта е израз на интензивно търсене на новото устройство на света. Авторът въвежда ирационална етимология на ключови понятия, която променя фокуса на педагогическата комуникация. В този контекст под палавост се разбира *улавяне на съвършенството*. От тази гледна точка, това, което авторитарната педагогика квалифицира като *своеволие*, подлежащо на корекция чрез принуда и забрани, всъщност е еволюционен импулс за утвърждаване на ново битие. Амонашвили предупреждава, че ако световната педагогическа общност успее да „излекува“ децата от тяхната палавост, превръщайки ги в пасивни и благоразумни субекти, човечеството би загубило основния двигател на своя прогрес (Амонашвили, 2007, с. 32, 33). [38]

Хуманната педагогика изисква от родителя и учителя да трансформират своята позиция от външен коректив в съратник и приятел. *Реториката на сърцето* тук предполага учителят да стане дете – не като инфантилно поведение, а като постигане на духовна чистота и способност за игра.

Ценностни измерения на възпитателния идеал в хуманната педагогика

В педагогическата система на Шалва Амонашвили целта на образованието има фундаментално значение, тъй като определя неговата ценностна и комуникативна насоченост. Според автора тя не трябва да се свежда до усвояване на знания или постигане на непосредствени практически резултати, а да бъде свързана с изграждането на **благородна личност**, ориентирана към любов, доброта, справедливост, честност, безкористие и стремеж към самоусъвършенстване.

Този идеал има пряко отношение към „реториката на сърцето“, тъй като педагогическото слово придобива нравствена сила не само чрез съдържанието си, а чрез личността на учителя, който го произнася. Формулираната от Амонашвили аксиома **благородството възпитава благородство** подчертава значението на личния пример и автентичното отношение към детето. Така учителят не само говори за ценности, а ги проявява в собственото си поведение и в начина, по който общува. Именно това единство между слово, личен пример и отношение превръща педагогическата комуникация в същностен инструмент на хуманното образование.

В хуманно-педагогическата концепция на Шалва Амонашвили учителят има значение, което надхвърля непосредствения образователен процес. Неговото въздействие може да се съхрани в ценностите и житейските избори на ученика и след края на училищното обучение. В този смисъл Амонашвили говори за **педагогическо безсмъртие** – идеята, че учителят продължава да присъства в живота на своите ученици чрез ценностите и моделите на поведение, които е оставил у тях (Амонашвили, 2007). [39] „Реториката на сърцето“ придобива тук особено значение, защото превръща педагогическото общуване в средство за трайно човешко и нравствено въздействие.

Духовната свобода като предел на педагогическото общуване

Възгледът на Шалва Амонашвили относно религиозната ориентация на детето се основава на принципите на духовната свобода и уважението към вродената детска мъдрост. Авторът застъпва тезата, че чувството за вяра е изначално заложено в човешката природа, но то не е тъждествено с принадлежността към конкретни религиозни доктрини. Според хуманната парадигма не е необходимо детето да бъде *правено* вярващо чрез външна намеса. Първичната задача на педагогическото общуване е развитието на вярата в нейните фундаментални измерения: вяра в ближния, в човешките възможности, в любовта и дружбата. Чрез тези естествени междуличностни етапи детето органично се доближава до съзнателното приемане на трансцендентното.

Процесът на духовно съзряване се подпомага от три ключови реторически и практически подхода: интроспекция (потапяне в личния духовен свят), естетическо съзерцание (търсене на красотата в природата като отражение на по-висш порядък) и философски дискурс. Последното изисква от учителя да насочва детето към размисли за мирозданието, безпределността, душата и безсмъртието, без да предлага готови догматични отговори.

В този контекст ролята на учителя е да предостави широк културен и духовен материал. Задачата на *реториката на сърцето* тук е да създаде условия, в които детето само да открие пътя към своята духовност, без пряко или косвено насилие отвън. По този начин вярата се превръща в съзнателен личен избор, а не в механично усвоен социален навик. Така общуването става акт на висш хуманизъм, съхраняващ правото на детето на собствен *духовен път* (Амонашвили, 2007). [40]

Книгата като събеседник. Реторика на споделеното четене

Шалва Амонашвили придава фундаментално значение на книгата като основен медиатор в културния живот на детето. Тя се разглежда като неизчерпаем източник на *прекрасни образи*, които имат силата да рафинират чувствата, да разширяват съзнанието и да структурират личния мироглед. В контекста на хуманната педагогика четенето не е техническо умение, а духовно събитие и специфична форма на общуване, която *украсява* вътрешната обител на ученика.

Основната задача на възпитателите е да превърнат книгата в обект на любов, а не на задължение. Амонашвили предлага методиката на *живото четене*, при която реториката на сърцето се реализира чрез три ключови етапа:

1. Ранно потапяне. Запознаването с книгата да започва от най-ранна възраст, за да се изгради архетипното усещане, че в нея се крие *нещо жизненоважно*. Тук думите на възрастния трябва да звучат с тайнственост и благоговение.

2. Съпреживяване (емпатично общуване с текста). Възрастният не бива да чете безучастно. За да бъде активиран емоционалният резонанс, той размишлява на глас, съчувства на героите и изразява автентични чувства. Това *реторическо огледало* помага на детето да разкодира моралните послания, превръщайки сухия текст в *живо слово*.

3. Аналитичен диалог. Развиване на умение за избирателно отношение към литературата. Тук педагогическото общуване се фокусира върху извличането на екзистенциални уроци, които стават част от личния опит на детето (Амонашвили, 2007). [41]

Любовта като основа и метод на хуманното образование

В педагогическата система на Шалва Амонашвили любовта не се разглежда като емоционално състояние, а като фундаментална основа на възпитателния и образователния процес. Любовта е *проводникът*, чрез който знанието преминава от учителя към ученика, без да среща съпротивата на егото или страха.

Амонашвили дефинира мъдрата любов като *дар на духа*. Тъй като тя надхвърля рационалните правила, нейният основен ориентир е „знанието на сърцето“. В методически план това се изразява в изискването знанието винаги да се предава чрез любов. Духовната природа на детето притежава вродена сетивност за естетиката на общуването – то интуитивно приема всичко, поднесено „нежно и красиво“, и категорично отхвърля наставления, идващи по груб или грозен начин. Така красотата на реториката и нежността на отношението се превръщат в задължително условие за гносеологичен успех.

Заключение. *Реториката на сърцето като нова комуникативна парадигма*

В хода на изследването се очерта разбирането, че *реториката на сърцето* в системата на Шалва Амонашвили представлява цялостна комуникативна парадигма. Тя бележи радикалния преход от субект-обектните отношения към субект-субектно духовно единение. Хуманната комуникация се разгръща в три фундаментални измерения: онтологично (признаване на Божествената природа и духовния потенциал на детето), етическо (използване на благородното слово като инструмент за съзидание) и трансцендентно (разбирането, че най-мощните послания преминават през нивата на молитвата и духовната тишина).

Така философията на общуването при Амонашвили се основава на разбирането, че образованието започва от отношението към детето и от способността на учителя да вижда в него самостоятелна и ценна личност. „Реториката на сърцето“ превръща педагогическото слово от средство за предаване на знания и контрол в средство за изграждане на доверие, подкрепа и човешка близост. Нейната същност се проявява в единството между думите, личния пример и отношението към ученика, чрез което учителят, обучавайки, създава условия за свободно и нравствено личностно развитие.

Цитати и бележки

[1] Коменски, Я. А. (2007). *Велика дидактика*. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. [Komenski, Ya. A. (2007). *Velika didaktika*. Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“.]

[2] Русо, Ж.-Ж. (1973). *Емил или за възпитанието*. София: Народна просвета. [Ruso, Zh.-Zh. (1973). *Emil ili za vazpitanieto*. Sofia: Narodna prosveta.]

[3] Песталоци, Й. Х. (1981). *Как Гертруда учи децата си*. София: Народна просвета. [Pestalotsi, Y. H. (1981). *Kak Gertruda uchi detsata si*. Sofia: Narodna prosveta.]
[4] Ковачев, Й. (1873). *Школска педагогика*. Виена: Книгопечатница на Л. Сомер. [Kovachev, Y. (1873). *Shkolska pedagogika*. Viena: Knigopechatnitsa na L. Somer.]
[5] Амонашвили, Ш. А. (2004). *Без сердца что поймем?* Москва: Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 58. [Amonashvili, Sh. A. (2004). *Bez serdtsa chto poymem?* Moskva: Izdatelskiy Dom Shalvy Amonashvili, 58.] Амонашвили, Ш. (1989). *Здравейте, деца! Как сте, деца?* София: Народна просвета. [Amonashvili, Sh. (1989). *Zdraveyte, detsa! Kak ste, detsa?* Sofia: Narodna prosveta.]
[6] Амонашвили, Ш. (1995). *Размышления о гуманной педагогике*. Москва: Изд. дом Шалвы Амонашвили. [Amonashvili, Sh. (1995). *Razmyshlenia o gumannoy pedagogike*. Moskva: Izd. dom Shalvy Amonashvili.]
[7] Амонашвили, Ш. А. (2007). *Баллада о воспитании. Истинное воспитание Ребёнка – в воспитании самих себя*. Москва: Издательский Дом Шалвы Амонашвили. [Amonashvili, Sh. A. (2007). *Ballada o vospitanii. Istinnoe vospitanie Rebyonka – v vospitanii samikh sebya*. Moskva: Izdatel'skiy Dom Shalvy Amonashvili.]
[8] Сухомлинский, В. А. (2002). *Сухомлинский: Антология гуманной педагогики*. Москва: Издательский дом Шалвы Амонашвили. [Sukhomlinskii, V. A. (2002). *Sukhomlinskii: Antologiia gumannoi pedagogiki*. Moskva: Izdatel'skii dom Shalvy Amonashvili.]
[9] Амонашвили, Ш. (2003). *Улыбка моя, где ты?* Москва: Изд. дом Шалвы Амонашвилиq 5. [Amonashvili, Sh. (2003). *Ulybka moya, gde ty?* Moskva: Izd. dom Shalvy Amonashvili, 5.]
[10] Амонашвили, Ш. (2008). *Школа жизни*. Москва: Издательский дом Шалвы Амонашвили. [Amonashvili, Sh. (2008). *Shkola zhizni*. Moskva: Izdatelskiy dom Shalvy Amonashvili.]
[11] Софийски университет „Св. Климент Охридски“. (2005). *Шалва Амонашвили бе удостоен с почетното звание „Доктор хонорис кауза“*. Университетски архив.
[12] Амонашвили, Ш. А. (2007). *Баллада о воспитании. Истинное воспитание Ребёнка – в воспитании самих себя*. Москва: Издательский Дом Шалвы Амонашвили. [Amonashvili, Sh. A. (2007). *Ballada o vospitanii. Istinnoe vospitanie Rebyonka – v vospitanii samikh sebya*. Moskva: Izdatel'skiy Dom Shalvy Amonashvili.]
[13] Квинтилиан, М. Ф. (1982). *Обучението на оратора*. София: Наука и изкуство. [Kvintilian, M. F. (1982). *Obuchenieto na oratora*. Sofia: Nauka i izkustvo.]
[14] Коменски, Я. А. (1957). *Велика дидактика*. София: Народна просвета. [Komenski, Ya. A. (1957). *Velika didaktika*. Sofia: Narodna prosveta.]
[15] Амонашвили, Ш. А. (2007). *Баллада о воспитании. Истинное воспитание Ребёнка – в воспитании самих себя*. Москва: Издательский Дом Шалвы Амонашвили. [Amonashvili, Sh. A. (2007). *Ballada o vospitanii. Istinnoe vospitanie Rebyonka – v vospitanii samikh sebya*. Moskva: Izdatel'skiy Dom Shalvy Amonashvili.]

[16] Песталоци, Й. Х. (1981). *Как Гертруда учи децата си*. София: Народна просвета. [Pestalotsi, Y. H. (1981). *Kak Gertruda uchi detsata si*. Sofia: Narodna prosveta.]
[17] Корчак, Я. (1989). *Как да обичаме детето*. София: Земиздат. [Korchak, Ya. (1989). *Kak da obichame deteto*. Sofia: Zemizdat.]
[18] Сухомлински, В. (1981). *Сърцето си отдавам на децата*. София: Народна просвета. [Suhomlinski, V. (1981). *Sartseto si otdavam na detsata*. Sofia: Narodna prosveta.]
[19] Амонашвили, Ш. (1995). *Размышления о гуманной педагогике*. Москва: Изд. дом Шалвы Амонашвили, 24. [Amonashvili, Sh. (1995). *Razmyshlenia o gumannoy pedagogike*. Moskva: Izd. dom Shalvy Amonashvili, 24.]
[20] Амонашвили, Ш. А. (2007). *Баллада о воспитании. Истинное воспитание Ребёнка – в воспитании самих себя*. Москва: Издательский Дом Шалвы Амонашвили. [Amonashvili, Sh. A. (2007). *Ballada o vospitanii. Istinnoe vospitanie Rebyonka – v vospitanii samikh sebya*. Moskva: Izdatel'skiy Dom Shalvy Amonashvili.]
[21] Ушинский, К. Д. (2004). *Человек как предмет воспитания: Опыт педагогической антропологии*. Москва: Фаир-Пресс. [Ushinskii, K. D. (2004). *Chelovek kak predmet vospitaniia: Opyt pedagogicheskoi antropologii*. Moskva: Fair-Press.]
[22] Амонашвили, Ш. (2008). *Школа жизни*. Москва: Издательский дом Шалвы Амонашвили. [Amonashvili, Sh. (2008). *Shkola zhizni*. Moskva: Izdatelskiy dom Shalvy Amonashvili, 18.]
[23] Амонашвили, Ш. (2008). *Школа жизни*. Москва: Издательский дом Шалвы Амонашвили, 34 [Amonashvili, Sh. (2008). *Shkola zhizni*. Moskva: Izdatelskiy dom Shalvy Amonashvili, 34.]
[24] Амонашвили, Ш. А. (2004). *Без сердца что поймем?* Москва: Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 12. [Amonashvili, Sh. A. (2004). *Bez serdtsa chto poymem?*. Moskva: Izdatelskiy Dom Shalvy Amonashvili, 12.]
[25] Амонашвили, Ш. (2008). *Школа жизни*. Москва: Издательский дом Шалвы Амонашвили, 38. [Amonashvili, Sh. (2008). *Shkola zhizni*. Moskva: Izdatelskiy dom Shalvy Amonashvili, 38.]
[26] Амонашвили, Ш. А. (2004). *Без сердца что поймем?* Москва: Издательский Дом Шалвы Амонашвили. [Amonashvili, Sh. A. (2004). *Bez serdtsa chto poymem?* Moskva: Izdatelskiy Dom Shalvy Amonashvili.]
[27] Амонашвили, Ш. А. (2007). *Баллада о воспитании. Истинное воспитание Ребёнка – в воспитании самих себя*. Москва: Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 4. [Amonashvili, Sh. A. (2007). *Ballada o vospitanii. Istinnoe vospitanie Rebyonka – v vospitanii samikh sebya*. Moskva: Izdatel'skiy Dom Shalvy Amonashvili, 4.]
[28] Пак там, 10.
[29] Коменски, Я. А. (2007). *Велика дидактика*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. [Komenski, Ya. A. (2007). *Velika didaktika*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“.]
[30] Корчак, Я. (1989). *Как да обичаме детето*. София: Земиздат. [Korchak, Ya. (1989). *Kak da obichame deteto*. Sofia: Zemizdat.]

[31] Амонашвили, Ш. А. (2007). *Баллада о воспитании. Истинное воспитание Ребёнка – в воспитании самих себя*. Москва: Издательский Дом Шалвы Амонашвили. [Amonashvili, Sh. A. (2007). *Ballada o vospitanii. Istinnoe vospitanie Rebyonka – v vospitanii samikh sebya*. Moskva: Izdatel'skiy Dom Shalvy Amonashvili.]
[32] Пак там.
[33] Пак там.
[34] Амонашвили, Ш. (2008). *Школа жизни*. Москва: Издательский дом Шалвы Амонашвили. [Amonashvili, Sh. (2008). *Shkola zhizni*. Moskva: Izdatelskiy dom Shalvy Amonashvili.]
[35] Амонашвили, Ш. (2001). *Амон-Ра. Легенда о Камне*. Москва: Беловодье, 12. [Amonashvili, Sh. (2001). *Amon-Ra. Legenda o Kamne*. Moskva: Belovodye, 12.]
[36] Амонашвили, Ш. А. (2007). *Баллада о воспитании. Истинное воспитание Ребёнка – в воспитании самих себя*. Москва: Издательский Дом Шалвы Амонашвили. [Amonashvili, Sh. A. (2007). *Ballada o vospitanii. Istinnoe vospitanie Rebyonka – v vospitanii samikh sebya*. Moskva: Izdatel'skiy Dom Shalvy Amonashvili.]
[37] Амонашвили, Ш. (2001). *Амон-Ра. Легенда о Камне*. Москва: Беловодье, 30–32. [Amonashvili, Sh. (2001). *Amon-Ra. Legenda o Kamne*. Moskva: Belovodye, 30–32.]
[38] *Ballada o vospitanii. Istinnoe vospitanie Rebyonka – v vospitanii samikh sebya*. Moskva: Izdatel'skiy Dom Shalvy Amonashvili.]
[39] Пак там.
[40] Пак там.
[41] Пак там.

Библиография

Амонашвили, Ш. (1989). *Здравейте, деца! Как сте, деца?* София: Народна просвета. [Amonashvili, Sh. (1989). *Zdraveyte, detsa! Kak ste, detsa?* Sofia: Narodna prosveta.]

Амонашвили, Ш. (1995). *Размышления о гуманной педагогике*. Москва: Изд. дом Шалвы Амонашвили. [Amonashvili, Sh. (1995). *Razmyshlenia o gumannoy pedagogike*. Moskva: Izd. dom Shalvy Amonashvili.]

Амонашвили, Ш. (2001). *Амон-Ра. Легенда о Камне*. Москва: Беловодье. [Amonashvili, Sh. (2001). *Amon-Ra. Legenda o Kamne*. Moskva: Belovodye.]

Амонашвили, Ш. (2003). *Улыбка моя, где ты?* Москва: Изд. дом Шалвы Амонашвили. [Amonashvili, Sh. (2003). *Ulybka moya, gde ty?* Moskva: Izd. dom Shalvy Amonashvili.]

Амонашвили, Ш. А. (2004). *Без сердца что поймем?* Москва: Издательский Дом Шалвы Амонашвили. [Amonashvili, Sh. A. (2004). *Bez serdtsa chto poymem?* Moskva: Izdatelskiy Dom Shalvy Amonashvili.]

Амонашвили, Ш. (2008). *Школа жизни*. Москва: Издательский дом Шалвы Амонашвили. [Amonashvili, Sh. (2008). *Shkola zhizni*. Moskva: Izdatelskiy dom Shalvy Amonashvili.]

Амонашвили, Ш. А. (2007). *Баллада о воспитании. Истинное воспитание Ребёнка – в воспитании самих себя*. Москва: Издательский Дом Шалвы Амонашвили. [Amonashvili, Sh. A. (2007). *Ballada o vospitanii. Istinnoe vospitanie*

Rebyonka – v vospitanii samikh sebya. Moskva: Izdatel'skiy Dom Shalvy Amonashvili.]

Василева, Е. (2025). *Училище на надеждата: Да помогнем на детето да бъде!* Карис груп. [Vasileva, E. (2025). *Uchilishte na nadezhdata: Da pomognem na deteto da bade!* Karis grup.]

Квинтилиан, М. Ф. (1982). *Обучението на оратора*. София: Наука и изкуство. [Kvintilian, M. F. (1982). *Obuchenieto na oratora*. Sofia: Nauka i izkustvo.]

Ковачев, Й. (1873). *Школска педагогика*. Виена: Книгопечатница на Л. Сомер. [Kovachev, Y. (1873). *Shkolska pedagogika*. Viena: Knigopechatnitsa na L. Somer.]

Коменски, Я. А. (2007). *Велика дидактика*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. [Komenski, Ya. A. (2007). *Velika didaktika*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“.]

Корчак, Я. (1989). *Как да обичаме детето*. София: Земиздат. [Korchak, Ya. (1989). *Kak da obichame deteto*. Sofia: Zemizdat.]

Песталоци, Й. Х. (1981). *Как Гертруда учи децата си*. София: Народна просвета. [Pestalotsi, Y. H. (1981). *Kak Gertruda uchi detsata si*. Sofia: Narodna prosveta.]

Русо, Ж.-Ж. (1973). *Емил или за възпитанието*. София: Народна просвета. [Ruso, Zh.-Zh. (1973). *Emil ili za vazpitanieto*. Sofia: Narodna prosveta.]

Сухомлински, В. (1981). *Сърцето си отдавам на децата*. София: Народна просвета. [Suhomlinski, V. (1981). *Sartseto si otdavam na detsata*. Sofia: Narodna prosveta.]

Сухомлинский, В. А. (2002). *Сухомлинский: Антология гуманной педагогики*. Москва: Издательский дом Шалвы Амонашвили. [Sukhomlinskii, V. A. (2002). *Sukhomlinskii: Antologiia gumannoi pedagogiki*. Moskva: Izdatel'skii dom Shalvy Amonashvili.]

Ушинский, К. Д. (2004). *Человек как предмет воспитания: Опыт педагогической антропологии.* Москва: Фаир-Пресс. [Ushinskii, K. D. (2004). *Chelovek kak predmet vospitaniia: Opyt pedagogicheskoi antropologii*. Moskva: Fair-Press.]

Ирена Шунина *е докторант в катедра „Философия“ към Философския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, направление „Философия на образованието“. Дисертационният ѝ труд е посветен на изследване принципите на хуманизма в неформални педагогически модели в българското образование. Тя е магистър по философия, начална и предучилищна педагогика и специализант по педагогическа психология. Работи като учител по философия.*

Брой 69 на сп. „Реторика и комуникации“ (октомври 2026 г.) се издава с финансовата помощ на Фонд научни изследвания, договор № КП-06-НП7/23 от 08 декември 2025 г.

Issue 69 of the Rhetoric and Communications Journal (October 2026) is published with the financial support of the Scientific Research Fund, Contract No. KP-06-NP7/23 of December 08, 2025.